

Розділ 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

3.1. Тенденції розвитку інвестиційних процесів у промисловості

Інвестиції в основний капітал (ІвОК) є основною складовою капітальних інвестицій поряд із витратами на інші необоротні активи, поліпшення об'єктів (капітальний ремонт) та інвестиціями в нематеріальні активи. Вони створюють матеріальні передумови відтворення і примноження капіталу реального сектора.

Інвестиційний процес у широкому макроекономічному аспекті є трансформацією накопичених домогосподарствами, фірмами, державою та іноземцями коштів у фінансові або реальні інвестиції ділових фірм (резидентів і нерезидентів) на купівлю устаткування, будівництво, зміни в запасах, нематеріальні активи (права на інтелектуальну власність, патенти, ліцензії, ноу-хау, гудвіл) та їх розробку (НДДКР, реклама, маркетинг, брендинг тощо), соціальні заходи для покращення якості робочої сили [58, с. 326]. Вони поділяються на заміщувальні (з амортизаційного джерела), що відтворюють спожиті фактори виробництва, і приросткові (чисті) інвестиції, які становлять приріст капіталу, що створює передумови економічного зростання. Для інвестиційного процесу важливі обидві його складові, оскільки перша забезпечує нормальний перебіг відтворювального процесу, а друга створює передумови поступального розвитку економіки.

Фінансові інвестиції є важливою проміжною ланкою між накопиченнями і реальними інвестиціями, тому що можуть або безпосередньо в них трансформуватися (при первинному розміщенні цінних паперів та додаткових емісіях), або лише супроводжують перехід прав власності між інвесторами. В останньому випадку ці трансакції нічого не додають до національного багатства (тому їх не враховують у складі валових інвестицій економіки), проте створюють важливі мотиваційні передумови інвестиційного процесу.

У ринкових умовах на прийняття потенційними інвесторами інвестиційних рішень щодо будь-якого типу інвестицій на макро- і мікрорівні, зокрема стосовно ІвОК, впливають економічні чинники. До внутрішніх належать стабільно позитивна динаміка або перспективна оцінка таких показників, як прибутковість вкладеного капіталу (рентабельність), обсяг прибутків, швидкість обігу капіталу (довжина інвестиційного циклу або терміну окупності), контрольований підприємством сегмент ринку (що особливо важливо для стратегічних інвесторів), розмір та регулярність виплат дивідендів (важлива обставина для мажоритарних та портфельних інвесторів). У свою чергу, ці показники залежать від ефективності використання основних виробничих ресурсів – основних засобів (фондовіддача), робочої сили (продуктивність праці); технологічної політики – працеекономічної (капіталомісткої) або працепоглинаючої, традиційної, інноваційної; ступеня ефективності менеджменту виробництва; політик підприємства – маркетингової, корпоративної (у т. ч. дивідендної), соціальної, доходів тощо.

Для потенційного інвестора також важливими є наступні чинники: структура власності підприємства, ступінь завершеності інституційних перетворень та наявність консенсусу інтересів учасників інвестиційного процесу і, як наслідок, позитивної мотивації розвитку, афілійованість компанії з великими корпораціями, промислово-фінансовими та інвестиційними групами, міжнародними компаніями і ТНК; розмір доступного для

придбання пакета акцій (власники малих (міноритарних) пакетів можуть не мати реального впливу на фінансову і господарську діяльність підприємства); ліквідність активів суб'єкта господарювання, зміни їх курсової вартості, ринкова капіталізація; розмір пакета акцій, що постійно перебуває на біржових торгах; наявність активів підприємства в лістингах; відповідність фінансової звітності підприємства міжнародним стандартам і нормативам тощо.

Зовнішніми чинниками інвестиційного процесу щодо об'єкта інвестування є пріоритети державної економічної політики: промислової та структурної, інвестиційної та амортизаційної, інноваційної та технологічної, фінансово-кредитної, інституційної, регіональної, інфраструктурної, зовнішньоекономічної, конкурентної, соціальної, екологічної, а також характер інвестиційної діяльності потенційного інвестора (спрямованість на інвестиції реальні або фінансові, з них портфельні, чи стратегічні, коротко- або довгострокові), його фінансовий і ринковий потенціал. Важливою зовнішньою обставиною для підприємства також є фаза економічного розвитку (підйом, спад, рецесія, пожвавлення), ступінь включеності національної економіки у світову.

Механізмами реалізації зазначених пріоритетів державної економічної політики є:

- кредитні і бюджетно-фінансові: зменшення вартості кредитів за рахунок державного й місцевого бюджету, субсидій і дотацій, податкового навантаження для пріоритетних галузей, фінансування з держбюджету, держзамовлення, формування виробничої та невиробничої інфраструктури за рахунок бюджету, прискорена амортизація;

- організаційні: покращення підприємницького та інвестиційного клімату країни, конкурентного середовища, підтримка суб'єктів малого бізнесу та фінансово-промислового структурування, формування зон зростання шляхом утворення СЕЗ (ВЕЗ), ТІР промислового і науково-технічного спрямування, технологічних та промислових парків;

- інституційні: сприяння формуванню інститутів ринку та інфраструктури, законодавче забезпечення розвитку підприємництва, завершення приватизаційних процесів і формування сфери державного підприємництва із включенням до її складу стратегічних галузей і об'єктів;

- технологічні: пільгове оподаткування реалізації інноваційно-інвестиційних проектів, фінансування купівлі прав інтелектуальної власності за рахунок держбюджету, сприяння створенню системи підтримки інноваційної діяльності, патентно-ліцензійне забезпечення, стандартизація;

- зовнішньоекономічні: зменшення мита на товари високотехнологічних і складних технологічних ланцюгів, що збільшують валову додану вартість, створену в країні; політичний, економічний та організаційний супровід експортної діяльності таких галузей; обмеження недобросовісного імпорту, боротьба з практикою демпінгу.

З огляду на чинники інвестиційного процесу, аналіз сучасних закономірностей і тенденцій капітального інвестування промислового виробництва та їх структурних пропорцій дає змогу оцінити ефективність організації виробництва, напрями його реальних структурних змін, глибину інституційних змін соціально-економічної системи та дієвість системи механізмів реалізації пріоритетів державної промислової політики.

Роль промисловості як базового виду економічної діяльності у показниках національної економіки, у т. ч. щодо інвестиційної діяльності, свідчить про ступінь та етап розвитку соціально-економічної системи, а її структура за видами промислової діяльності – про домінуючий технологічний уклад. Так питома вага ІвОК промисловості у їх загальному обсязі в економіку скоротилася у 2001-2008 рр. з 41,9 до 32,8 % (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Промисловість у складі випуску, доданої вартості та інвестицій
в основний капітал економіки, у фактичних ринкових цінах***

Рік	Випуск			Валова додана вартість			Інвестиції в основний капітал		
	млрд грн		частка від загалу, %	млрд грн		частка від загалу, %	млрд грн		частка від загалу, %
	усього	промисло- вість		усього	промисло- вість		усього	промисло- вість	
2001	484,2	224,1	46,3	204,2	55,3	27,1	32,6	13,7	41,9
2002	528,6	243,9	46,1	225,8	61,8	27,4	37,2	15,1	40,6
2003	630,8	292,1	46,3	267,3	72,8	27,2	51,0	19,7	38,7
2004	842,1	389,5	46,3	345,1	89,1	25,8	75,7	28,2	37,2
2005	1 048,5	476,9	45,5	441,5	120,0	27,2	93,1	35,0	37,6
2006	1 252,2	550,2	43,9	544,2	150,1	27,6	125,3	44,8	35,8
2007	1 613,0	704,2	43,7	712,9	201,4	28,2	188,5	64,3	34,1
2008	2 205,3	960,7	43,6	949,9	258,9	27,3	233,1	76,6	32,8

* Джерело: розраховано за: Статистичний щорічник України за 2007 рік / Держкомстат України. – К., 2008. – С. 29–30; Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держкомстат України. – К. : Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – С. 31–33, 211.

Зменшення частки промисловості в капіталовкладеннях економіки пояснюються низкою чинників, зокрема:

– посткризовими явищами в економіці: у ці періоди насамперед скорочується споживання і виробництво інвестиційних товарів, товарів довгострокового користування;

– посттрансформаційними: у господарюючих суб'єктів поки що інституційно не сформована критичну масу мотивації до розвитку;

– глобалізаційними: відкритість ринків обумовлює вищі вимоги до конкурентоспроможності, яку вітчизняні виробники поки що не можуть забезпечити;

– загальноцивілізаційними: супроводжують перехід від індустріальної до поста неоіндустріальної фази розвитку з випереджаючим розвитком третинних галузей суспільного виробництва (послуг, торгівлі), четвертинних (інтелектуальна сфера) і скороченням вторинних (обробна промисловість) при збільшенні їх технологічності та наукоємності.

Однак таке питома зменшення капіталовкладень у промисловість у роки економічного підйому супроводжувалося підвищенням їх ефективності, про що свідчить її стабільна частка у випуску продукції (46,3–43,6 %) і валовій доданій вартості економіки на рівні 27,1–27,3 % (у 1990 р. у валовій доданій вартості економіки питома вага промисловості становила 36,1 %, у 1994 р. – 39,0 %)⁸.

У 2008 р. промислові підприємства усіх форм власності з усіх джерел фінансування освоїли 76,6 млрд грн інвестицій в основний капітал, що у 2,6 рази більше, ніж у 2001 р. (у порівняних цінах) (табл. 3.2).

Динаміка галузевої структури ІвОК свідчить про відповідні зміни у спеціалізації промисловості. Однак галузевий розріз ІвОК, обсягів реалізованої продукції і його динаміка збігаються не повністю, що пояснюється об'єктивними (галузева капіталомісткість; ступінь доданої вартості, що створюється на основних засобах, цінові фактори, перспективна кон'юнктура тощо) і суб'єктивними (неефективна організація виробництва, утримування незадіяних виробничих потужностей, низька продуктивність праці тощо) чинниками.

⁸ За ринковими цінами.

Таблиця 3.2

Інвестиції в основний капітал промисловості у фактичних цінах, млн грн*

Галузь	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Промисловість	13 651	15 112	19 726	28 191	35 031	44 804	64 341	76 618
У т. ч.:								
добувна	4 234	3 819	4 523	6 345	8 107	8 594	12 142	16 767
переробна	7 084	8 433	11 659	16 663	22 399	30 113	44 823	48 976
з неї:								
виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів	2 187	3 086	4 109	5 016	6 418	8 290	11 830	13 130
легка промисловість	161	146	266	360	493	409	479	440
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	108	173	207	375	610	754	965	768
целюлозно-паперова промисловість; видавнича діяльність	352	678	536	747	843	1 292	1 876	2 558
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	771	572	1 056	1 397	1 979	1 910	2 137	2 094
хімічна та нафтохімічна промисловість	700	798	848	1 688	2 376	2 638	3 666	5 107
виробництво ін. неметалевих мінеральних виробів	322	412	697	1 258	1 537	3 753	6 606	7 046
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	1 422	1 366	2 032	3 282	5 575	6 971	11 234	10 503
машинобудування	940	1 024	1 646	2 268	2 251	3 653	5 340	6 189
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	2 333	2 860	3 544	5 183	4 525	6 096	7 376	10 875

* Джерело: Промисловість України у 2001-2007 роках. : статистичний збірник / Держкомстат України; Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держкомстат України. – К. : Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – С. 211.

Під час критичних фаз кон'юнктурних криз особливо вразливим стає інвестиційний процес. Тому на фоні падіння сукупного попиту протягом трьох кварталів 2008 р. у промисловості України спостерігалось сповільнення темпів інвестування в основний капітал (ІвОК): за III квартал обсяг усіх інвестицій зменшився вдвічі проти II кварталу та більш ніж утричі – порівняно з I кварталом 2009 р. [9, с. 39]. Загалом у промисловості за три квартали приріст становив лише 2,3 % проти аналогічного періоду минулого року. Темп приросту ІвОК переробної промисловості за цей період набув від'ємного значення (мінус 5,5 %). Проте у добувну промисловість інвестовано на 18,9 % більше щодо відповідного періоду минулого року. Однак у I кварталі 2009 р. скорочення ІвОК посилювалося: їх обсяг упав на 35,7 % порівняно з попереднім періодом (у річному обчисленні – на 54,1 %), за три квартали 2009 р. – на 37,1 % відповідно [59].

Негативні тенденції спостерігалися і в галузевому розрізі: обсяги ІвОК переробної промисловості, які становлять близько 2/3 промислових, знизилися проти попереднього періоду у I кварталі на 41,4 %, I-III – на 40,6 %; добувної промисловості та виробництва і розподілення електроенергії, газу та води – на 28,8 і 35,9 та 11,8 і 20,2 % відповідно. У переробній промисловості в I кварталі 2009 р. зменшення ІвОК відбулося у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (51,7 %), машинобудуванні (50,8 %), виробництві коксу, продуктів нафтоперероблення (50,0 %), целюлозно-паперовому виробництві та видавничій діяльності (47,1 %), металургійному виробництві (40,4 %), виробництві ін. неметалевої продукції – (39,5 %), у легкій, хімічній та нафтохімічній

промисловості – (на 30,5 і 16,3 % відповідно) [60]. За підсумками січня-вересня 2009 р. у промисловість було інвестовано 35,55 млрд грн або 62,9 % від відповідного показника 2008 року [61].

У цілому ж у 2001-2008 рр. спостерігалася тенденція до зниження питомої ваги ІвОК у добувну промисловість (з 31,0 до 21,9 %), хоча цей показник значно перевищував частку добувної промисловості в реалізованій промисловій продукції (10,1-9,4 %), що свідчить про достатнє інвестиційне забезпечення стратегічного розвитку підгалузі, проте залишається відкритим питання щодо ефективності цих інвестицій. Аналогічна тенденція спостерігалася у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води, хоча співвідношення часток цієї галузі в загальному обсязі ІвОК та реалізованої продукції (17,1-14,2 та 24,6-17,8 % відповідно) ілюструє високу віддачу інвестицій. Водночас відбулося зростання питомої ваги ІвОК, спрямованих у переробну промисловість (з 51,9 до 63,9 %) при тому, що питома вага останньої у складі реалізованої продукції промисловості була значно більшою (65,3-72,9 %), що свідчить про високу віддачу ІвОК. Однак серед галузей промисловості переважання частки в ІвОК над частками в обсязі реалізованої продукції спостерігалася лише у виробництві харчових продуктів і тютюнових виробів (тут слід зважати на адміністрування цін на соціально значимі продукти харчування, що недооцінює вартість реалізованої продукції), виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції, де дійсно інвестиційно забезпечується випереджаючий розвиток галузі – лідера зростання економіки у 2001-2007 рр. – будівництва, оброблення деревини та виробництві виробів з деревини, целюлозно-паперова промисловість (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Галузева структура і динаміка ІвОК та обсягу реалізованої продукції промисловості за видами промислової діяльності*

Вид діяльності	Галузева структура, %				Інвестиції в основний капітал на 1 грн реалізованої продукції, коп		Реалізована продукція на 1 грн інвестицій в основний капітал, грн		Зміна обсягу у 2001-2008 рр., разів	
	інвестицій в основний капітал		реалізованої продукції		2001	2008	2001	2008	інвестицій в основний капітал	реалізованої продукції
	2001	2008	2001	2008						
Промисловість	100	100	100	100	6,4	8,4	15,6	12,0	2,7	1,8
У т. ч.:										
добувна	31,0	21,9	10,1	9,4	19,7	19,6	5,1	5,1	1,6	1,3
переробна	51,9	63,9	65,3	72,9	5,1	7,3	19,6	13,6	3,6	2,0
з неї:										
виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів	16,0	17,1	16,3	15,3	6,3	9,4	15,9	10,7	3,2	2,4
Легка промисловість	1,2	0,6	1,4	0,9	5,3	5,4	18,9	18,6	1,1	1,3
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,8	1,0	0,7	0,7	7,6	11,3	13,1	8,8	5,5	4,5
целюлозно-паперова промисловість; видавнича діяльність	2,6	3,3	2,4	2,2	7,0	12,5	14,3	8,0	5,2	3,0
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	5,6	2,7	5,0	7,2	7,2	3,2	13,9	31,6	1,5	1,4
хімічна та нафтохімічна промисловість	5,1	6,7	5,9	6,1	5,6	9,2	18,0	10,9	4,3	1,8

виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	2,4	9,2	2,7	3,7	5,7	20,5	17,7	4,9	13,5	2,6
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	10,4	13,7	18,0	22,0	3,7	5,2	27,0	19,2	3,2	1,4
машинобудування	6,9	8,1	10,3	13,3	4,3	5,1	23,2	19,7	3,4	3,8
Виробництво та розподілення електроенергії, газу, та води	17,1	14,2	24,6	17,8	4,4	6,7	22,5	15,0	2,0	1,2

*Джерело: розраховано за даними статистичного збірника Державного комітету статистики України «Промисловість України у 2001-2007 роках»; Статистичного щорічника України за 2008 рік / Держкомстат України. – К. : Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – С. 113, 211, 214.

Ступінь забезпеченості виробництва інвестиційними ресурсами продукції суттєво характеризує обсяг ІвОК на 1 грн реалізованої продукції, за яким лідер – добувна промисловість (19,7-19,6 коп проти 6,4-8,4 коп у цілому по промисловості). Проте віддача 1 грн ІвОК, вкладених у цю галузь, становить лише 5,1 грн реалізованої продукції проти 15,6-12,0 грн у середньому в промисловості. Значні, але нетривалі відхилення цього показника від середнього рівня свідчать про реалізацію великих інвестиційних проектів із суттєвим нарощуванням основного капіталу. Тому логічно, що у 2001-2008 рр. ІвОК тут зросли лише в 1,6 рази, обсяг продукції – у 1,3 рази. Майже в усіх галузях переробної промисловості, а найбільше – з високим ступенем доданої вартості у структурі вартості продукції, спостерігається суттєва віддача ІвОК (див. табл. 3.3).

Інвестиційний потенціал підприємства формується, у першу чергу, за рахунок підвищення ефективності функціонування. Разом із перспективною кон'юнктурою вона створює внутрішні передумови прискореного розвитку, розширюючи можливості мобілізації інвестиційних ресурсів підприємством. Стійкий фінансово-економічний стан дає змогу реінвестувати частину прибутку, залучати кредити, емітувати цінні папери та успішно розміщувати їх на фондовому ринку, тобто залучати на цілі розвитку більш дешеві інвестиційні ресурси, ніж ресурси в кредитному секторі.

Фінансові результати промисловості у 2001-2007 рр. суттєво покращилися. Спостерігалось подальше зменшення частки збитково працюючих підприємств, що суттєво розширило інвестиційний потенціал галузі. Фінансовий результат промисловості 2007 р. становив 43,7 млрд грн прибутку (проти 8,5 млрд грн 2001 р.). Найбільша його частина формувалася в переробних підгалузях (96,1-74,9 %), зокрема, металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, харчових продуктів, тютюнових виробів, машинобудуванні (табл. 3.4).

У 2008 р. відбулося суттєве погіршення фінансових результатів загалом у промисловості і майже у всіх її підгалузях, крім добувної, де сальдо фінансового результату до оподаткування зросло у 2,7 рази порівняно з попереднім роком.

Також у цій підгалузі також майже вдвічі зріс показник рентабельності, що є свідченням високої конкурентоспроможності підгалузі в умовах кризи, однак він формує ресурсоорієнтований профіль промислового виробництва у посткризовий період.

У січні-жовтні 2009 р. промисловість загалом працювала з негативними фінансовими результатами – 480,5 млн грн збитків, з яких переважна частина утворилася у переробній промисловості (4,3 млрд грн). У її складі позитивні фінансові результати мали виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (5,3 млрд грн прибутку), целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність (236,0 млн) та машинобудування (1,8 млрд грн). Найбільш значні збитки сформувалися в металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів (7,4 млрд грн) [62].

Фінансові результати промислових підприємств за видами промислової діяльності*

Види діяльності	Фінансові результати									Збитковість підприємств						
	сальдо, ** млрд грн			частка виду промислової діяльності у позитивному фінансовому результаті, %			рентабельність, %***			частка від загальної кількості підприємств, %			сума збитків, млрд грн			галузь
	2001	2007	2008	2001	2007	2008	2001	2007	2008	2001	2007	2008	2001	2007	2008	
	8,5	43,7	20,2	100,0	100,0	100,0	3,7	5,8	5,0	41,1	33,4	39,1	10,5	13,2	49,4	100,0
	3,3	8,2	22,2	47,9	18,8	36,9	11,5	11,4	22,2	54,2	36,5	40,5	1,6	2,2	3,9	15,2
	6,7	32,7	- 3,2	96,1	74,9	55,4	4,2	5,9	3,5	40,0	32,2	38,0	4,7	8,2	42,3	44,8
Промислових продукційних виробів	1,2	3,7	- 5,5	17,5	8,5	7,6	4,0	4,7	2,3	47,1	33,2	38,1	1,1	2,4	10,9	10,5
Хімічна	0,0	0,06	- 0,5	0,9	0,2	0,4	1,1	0,7	- 1,9	40,2	32,1	37,1	0,2	0,3	0,8	1,9
Деревообробки та меблів	0,0	0,0	- 1,0	0,1	0,1	0,3	3,2	3,7	- 2,0	43,0	30,9	36,9	0,1	0,3	1,2	1,0
Друкарська та видавнича	0,5	0,6	- 1,3	6,7	1,5	1,4	8,9	5,0	1,5	33,9	33,5	39,3	0,1	0,5	2,4	1,0
Легкої промисловості, продуктів харчування	- 0,2	1,4	- 2,3	-	3,3	2,5	1,4	3,5	0,6	41,8	37,7	46,6	0,6	0,5	4,0	5,7
Хімічна	0,6	2,3	0,6	9,3	5,3	6,8	3,8	4,5	4,8	36,7	33,7	40,6	0,5	0,6	4,2	4,8
Металевої промисловості	0,3	3,3	- 0,2	5,0	7,6	4,5	5,9	13,4	...	42,9	30,9	39,9	0,3	0,5	3,3	2,9
Машиннобудівного виробництва, транспортних засобів	2,6	15,9	6,7	38,0	36,3	20,6	5,1	8,3	5,2	38,5	32,8	38,2	0,4	0,7	7,9	3,8
Електроенергетики	1,4	5,1	0,7	20,3	11,7	10,5	4,0	4,3	3,1	35,9	30,8	36,1	1,1	2,0	6,7	10,5
Водопостачання та водовідведення	- 1,4	2 753,1	1,2	-	6,3	7,9	- 1,0	2,2	2,0	60,1	52,0	52,3	4,2	2,8	4,3	40,0

* Державна статистика України у 2001-2007 роках : статист. зб. / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – С. 86–93.

** Сальдо від звичайної діяльності до оподаткування.

*** Рентабельність операційного результату від операційної діяльності до витрат операційної діяльності.

Однак розраховувати на частину прибутку як джерело фінансування капітальних вкладень можуть лише прибутково працюючі підприємства. І в цій сфері спостерігається покращення ситуації: у 2001-2007 рр. частка збиткових промислових підприємств істотно зменшилася, у 2008 р. – знову зросла. Виняток становлять підприємства з виробництва та розподілення електроенергії, газу і води, понад 50 % яких працювали збитково.

У 2001-2008 рр. збитки підприємств, що працювали з негативним фінансовим результатом, найбільшою мірою сформували підприємства переробної промисловості та її підгалузі – виробництво харчових продуктів і тютюнових виробів, що пояснюється здебільшого адмініструванням з боку держави цін на соціально значимі продукти харчування, оптимізацією податків і підприємництвом у тіньовому секторі виробництва. Значні суми збитків формувалися також у машинобудуванні через втрату з багатьох позицій підтримки держави. Це, зокрема, призупинення 2005 р. стимулювання інвестицій через спеціальний режим інвестиційної діяльності ТПР, СЕЗ (ВЕЗ), у т. ч. науково-технічного спрямування, технопарків та їх часткове відновлення 2006 р.; обмеження сприяння розвитку судно- та авіабудування, недостатня підтримка програм збуту сільськогосподарського машинобудування, інноваційної та зовнішньоекономічної діяльності тощо. Істотна частина збитків сформувалася і в розподіленні електроенергії, газу та води, через здорожчення сировини.

У січні-жовтні 2009 р. частка збитково працюючих промислових підприємств узагалі суттєво зросла (до 48,2 %). Однак більше збитково працюючих промислових підприємств спостерігалось в добувній промисловості (59,5 %) і виробництві та розподіленні електроенергії, газу й води (65,2 %), у той час як у переробній – 46,1 % [62].

Рентабельність характеризує ступінь віддачі капіталу для інвесторів (резидентів і нерезидентів), тому є індикатором для потенційних інвесторів. А оскільки основна мета підприємництва – отримання прибутку, незначні (порівняно з банківськими ставками) показники рентабельності у промисловості (2001-2008 рр. – лише 3,7-5,0 %) не сприяють залученню інвесторів, спрямованих на швидке отримання прибутків (див. табл. 3.4). Однак подальше перебування у бізнесі підприємців усіх форм власності свідчить про наявність стратегічних інтересів у розвитку бізнесу, що супроводжується залученням інвестиційних ресурсів ринковим способом, реінвестуванням прибутку, здійсненням модернізації, переоснащення тощо.

Підвищенню технологічного укладу економіки не сприяє та обставина, що рентабельність промислових підприємств особливо високою була в галузях невисокого технічного укладу – добувній промисловості, металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів. Це пояснюється субсидійною політикою держави в підгалузях добувної промисловості, де вона є власником значної частки активів, та стимулюванням гірничо-металургійного комплексу в рамках економічного експерименту 2001-2004 рр. Високий показник рентабельності у виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції обумовлений ринковими причинами, а саме високим похідним попитом на продукцію галузі внаслідок зростання обсягів будівництва. У споживчих галузях, які не втримали конкурентних позицій на внутрішньому ринку (легка промисловість, оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів), а також у високотехнологічному машинобудуванні показники рентабельності були низькими, що частково є наслідком незавершеності трансформаційних процесів (див. табл. 3.4).

Істотним джерелом фінансування капітальних вкладень є амортизаційні відрахування. Вони у промисловості в основному використовувалися повністю, крім виробництва та розподілення електроенергії, газу і води 2001 р. (табл. 3.5). Скорочення питомої ваги амортизаційних відрахувань у загальному обсязі інвестицій свідчить про зростання інвестиційних ресурсів, залучених ринковим шляхом – за рахунок банківського кредитування, продажу акцій та облігацій на фондовому ринку тощо.

Таблиця 3.5

Роль амортизаційного джерела в інвестиціях в основний капітал промисловості*

Показник	Амортизація (знос) основних засобів, млрд грн					Інвестиції в основний капітал, у фактичних цінах, млрд грн					Питома вага амортизаційних відрахувань у складі інвестицій в основний капітал, %				
	2001	2005	2006	2007	2008	2001	2005	2006	2007	2008	2001	2005	2006	2007	2008
Усього	39,2	56,9	63,1	83,4	105,6	32,6	93,1	125,3	188,5	233,1	120,2	61,1	50,4	44,2	45,3
Промисловість	11,2	17,1	19,8	26,7	31,0	13,7	35,0	44,8	64,3	76,6	81,8	48,9	44,2	41,5	40,5
У т. ч.: добувна	2,4	3,8	4,0	4,7	5,8	4,2	8,1	8,6	12,1	16,8	57,1	46,9	46,5	38,8	34,5
переробна	6,3	9,6	11,7	15,0	18,9	7,1	22,4	30,1	44,8	49,0	88,7	42,9	38,9	33,5	38,6
виробництво та розподілення електроенергії, газу і води	2,5	3,7	4,1	6,9	6,2	2,3	4,5	6,1	7,3	10,9	108,7	82,2	67,2	94,5	56,9

* Джерело: розраховано за даними статистичного збірника «Основні засоби України у 2007 р., ч. 3; статистичної форми Держкомстату України «Звіт про наявність та рух основних засобів, амортизацію (знос) за 2008 р.».

Технологічна структура ІвОК промисловості в цілому по у галузях була прогресивною, але з тенденцією до погіршення: якщо у 2001-2006 рр. в активну частину (на придбання машин та обладнання, інструменту, інвентарю) спрямовувалося 66,5-73,8 % усіх ІвОК, то у 2007 р. цей показник зменшився до 61,0 %.

Позитивом є витрачання значної частки ІвОК на фінансування введення в дію нових основних засобів промисловості, хоча й із тенденцією до скорочення (77,6-64,3 %) (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Питома вага вартості введених у дію нових основних засобів промисловості у складі інвестицій в основний капітал*

Галузь	Вартість уведених у дію нових основних засобів, млн грн					Вартість уведених у дію нових основних засобів у складі інвестицій в основний капітал, %				
	2001	2005	2006	2007	2008	2001	2005	2006	2007	2008
Промисловість	10 591	22 106	28 347	38 115	49 231	77,6	63,1	63,3	59,2	64,3
У т. ч.:										
добувна	3 649	6 097	6 099	7 671	9 834	86,2	75,2	71,0	63,2	58,7
переробна	5 490	13 205	17 934	26 332	33 778	77,5	59,0	59,6	58,7	69,0
з неї:										
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	1 610	4 392	4 845	7 203	8 927	73,6	68,4	58,4	60,9	68,0
легка промисловість	134	241	284	259	370	83,2	48,9	69,4	54,1	84,1
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	109	266	468	362	575	100,9	43,6	62,1	37,5	74,9
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	323	654	871	1 121	1 119	91,8	77,6	67,4	59,8	43,7
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	231	589	913	1 597	1 045	30,0	29,8	47,8	74,7	49,9
хімічна, нафтохімічна промисловість	715	1 536	2 022	3 099	3 138	102,1	64,6	76,6	84,5	61,4

виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	334	999	1 784	2 910	5 281	103,7	65,0	47,5	44,1	75,0
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	1 015	2 426	4 132	6 082	7 951	71,4	43,5	59,3	54,1	75,7
машинобудування	881	1 809	2 229	3 239	4 576	93,7	80,4	61,0	60,7	73,9
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	1 452	2 804	4 314	4 112	5 619	62,2	62,0	70,8	55,7	51,7

*Джерело: розраховано за даними статистичного збірника Держкомстату України «Промисловість України у 2001-2007 роках»; бюлетеня Держкомстату України «Основні засоби України у 2008 р.»; Статистичного щорічника України за 2008 рік / Держкомстат України. – К. : Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – С. 211.

Загалом у промисловості відтворювальна структура ІвОК у 2001-2007 рр. формувалася як позитивна: найбільше їх надходило на реконструкцію і технічне переоснащення діючих підприємств (70,6-67,3 %), стабільно зростала частка витрат на нове будівництво (21,8-29,1 %), зменшувалася – на підтримання діючих потужностей (з 7,6 до 3,8 %). Аналогічною є відтворювальна структура ІвОК переробної промисловості. Відтворювальні структури інших основних підгалузей принципово відрізняються: для добувної промисловості була характерна порівняно висока питома вага витрат на підтримання діючих потужностей (до однієї третини ІвОК), для виробництва та розподілення електроенергії, газу та води – на нове будівництво включно розширення діючих підприємств (майже половина і більше).

Динаміка ІвОК свідчить про зміну або закріплення галузевої спеціалізації. У 2001-2008 рр. найбільш суттєвими були частки ІвОК промисловості у складі регіональних ІвОК у Донецькій (19,1-15,1 % загального обсягу), Дніпропетровській (12,0-11,5 %), Луганській (6,3-8,2 %), Харківській (5,8-4,6 %) областях та м. Києві (5,1-6,3 %). Значною мірою кореспондуються регіональні структури ІвОК та основних засобів. Проте через дискретність інвестицій (з усіх джерел) й лаг капіталовіддачі спостерігається певна їх нерівномірність у часі.

Загальною тенденцією зміни галузево-територіальної структури ІвОК промисловості протягом 2001-2008 рр. стало скорочення їх частки у складі ІвОК економіки переважної більшості регіонів, особливо у Сумській (на 26 процентних пунктів), Запорізькій (на 19,1), Донецькій (на 17,8). Виняток становили Волинська, Житомирська, Івано-Франківська та Черкаська області, де цей показник істотно зріс (табл. 3.7). У перспективі це може вплинути на відповідну промислову спеціалізацію – її поглиблення або згортання, а також на зміну внеску галузі в регіональний валовий продукт.

Так протягом 2001-2008 рр. пріоритетом регіональних ІвОК промисловості була добувна галузь у Полтавській області (64,9-68,0 % ІвОК у промисловість регіону), виробництво та розподілення електроенергії, газу та води – у Чернівецькій (відповідно 68,4-76,2 %). У більшості регіонів значна частина ІвОК промисловості спрямовувалася у розвиток переробних галузей. Зокрема, у більшості регіонів істотна частина ІвОК здійснювалася у виробництво харчових продуктів і тютюнових виробів (найбільше у Вінницькій, Херсонській і Тернопільській областях), хімічну та нафтохімічну промисловість (Черкаська, Одеська області та Автономна Республіка Крим), виробництво коксу і продуктів нафтоперероблення (Київська, Одеська, Полтавська області), виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (Житомирська), металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (Запорізька, Донецька, Дніпропетровська, Луганська), машинобудування (Закарпатська, Черкаська, Запорізька, Харківська області).

Додаток 3
 Структура інвестицій в основний капітал за видами промислової діяльності у фактичних цінах, %

Промисловість у складі економіки		Добувна		Переробна		3 неї:																			
						виробництво харчових продуктів та тютюнових виробів		легка		оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів		целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність		виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення		хімічна і нафтохімічна		виробництво іншої металургійної продукції		металургійне виробництво та виробництво готівих металевих виробів		машинно-			
2001	2008	2001	2008	2001	2008	2001	2008	2001	2008	2001	2008	2001	2008	2001	2008	2001	2008	2001	2008	2001	2008	2001	2008	2001	2008
41,9	32,9	31,0	21,9	51,9	63,9	16,0	17,1	1,2	0,6	0,8	1,0	2,6	3,3	5,6	2,7	5,1	6,7	2,4	9,2	10,4	13,7	6,9			
28,9	21,1	19,9	27,2	50,1	44,8	15,3	10,6	0,0	0,4	-	0,1	0,1	2,2	-	**	19,4	12,7	0,8	8,9	1,2	1,0	12,9			
27,7	27,1	0,3	13,3	70,9	63,2	56,2	42,6	5,5	0,3	0,2	2,8	-	2,5	-	**	0,9	3,7	1,2	4,0	1,1	1,5	4,7			
37,5	46,4	35,2	8,8	58,9	74,5	34,1	31,8	1,0	0,2	1,0	13,0	1,2	1,1	-	-	1,0	0,7	3,3	2,6	0,5	1,5	13,0			
58,5	48,8	39,3	38,4	49,7	54,4	8,5	6,6	0,2	0,1	-	0,0	0,6	1,1	1,1	1,7	8,2	6,0	1,2	3,7	18,8	27,5	10,3			
70,1	52,3	41,0	31,5	50,5	62,4	11,8	12,3	0,3	0,0	-	0,1	0,2	0,2	4,9	2,3	4,9	2,3	1,2	8,0	21,1	31,8	5,7			
38,5	50,9	19,5	27,1	63,7	66,8	28,2	13,3	10,3	1,3	1,0	1,6	1,7	3,2	-	-	7,3	2,1	10,5	38,2	0,7	1,2	4,0			
32,5	26,2	5,4	6,3	80,0	76,3	13,7	15,6	9,5	2,7	32,9	5,2	0,3	0,5	-	-	6,7	2,6	11,1	1,4	-	0,6	3,8			
71,1	52,0	3,1	5,2	71,6	75,6	8,2	21,1	0,1	0,1	-	0,0	-	1,7	0,2	1,8	0,5	1,9	3,4	2,8	46,3	24,6	12,3			
29,8	40,6	61,3	10,7	26,1	77,6	3,1	3,7	5,2	0,3	3,0	5,8	0,6	3,2	1,9	6	6,4	32,6	4,3	16,4	0,0	3,8	1,5			
46,7	29,4	0,0	1,5	80,3	82,3	6,4	22,9	0,7	0,3	0,1	0,6	5,2	3,8	55,8	13,1	3,6	8,3	4,3	24,5	0,4	3,0	3,0			
42,8	37,1	25,5	36,2	54,4	47,9	38,8	34,6	0,3	0,0	0,2	0,6	2,0	0,3	-	**	0,8	0,8	1,2	2,4	6,4	1,8	4,7			
67,7	69,9	63,5	24,4	31,2	58,0	5,8	2,0	0,7	0,1	-	0,0	2,8	6,2	6,9	**	3,3	3,7	3,9	3,8	4,5	33,0	2,6			
33,6	27,2	29,2	19,9	62,2	66,9	35,3	17,7	3,3	1,6	1,3	3,3	7,5	7,9	1,5	4,5	3,6	5,3	2,2	15,1	0,5	2,4	5,6			
44,3	36,5	0,1	5,9	49,6	73,3	22,5	33,7	3,2	1,3	0,2	1,0	0,4	3,4	-	**	0,4	0,5	1,0	6,3	11,9	18,7	9,4			
16,4	16,6	0,0	0,0	84,1	75,7	31,2	31,1	0,4	0,2	-	0,1	0,6	1,5	18,6	**	17,2	12,7	0,8	7,3	1,4	2,1	11,4			
66,8	53,9	64,9	68,0	31,5	28,2	9,6	15,2	1,4	0,1	0,2	0,1	-	0,1	11,1	2,4	0,7	1,1	4,1	0,8	0,7	2,0	3,5			
58,0	44,9	1,1	16,2	20,7	47,3	5,8	11,5	0,1	1,4	3,6	2,4	0,9	0,1	0,2	-	1,6	7,3	7,1	20,5	-	2,3	1,0			
61,9	35,8	75,1	35,4	20,6	54,1	8,5	12,5	0,6	0,4	0,4	0,9	0,1	0,3	-	**	3,2	7,1	1,8	10,1	0,2	14,2	5,8			
25,6	15,2	0,5	6,3	73,7	74,3	56,1	40,3	0,7	4,6	1,5	0,8	0,6	3,9	-	**	2,7	3,2	2,1	4,4	0,7	1,7	8,5			
40,3	29,6	26,3	27,9	53,2	61,3	26,0	25,3	1,2	0,2	0,2	0,4	2,9	4,4	1,2	1,1	3,6	4,1	1,8	9,1	0,8	1,7	13,4			
33,6	24,4	0,0	0,4	83,0	84,1	57,2	48,2	2,1	0,3	0,1	0,5	3,6	3,1	8,0	**	0,9	6,6	0,8	15,6	1,5	1,3	8,5			
46,7	32,2	1,7	3,3	39,9	71,6	21,9	24,6	1,2	0,9	0,4	0,2	0,9	2,3	-	**	5,7	8,9	1,9	25,1	0,8	1,2	6,6			
33,7	43,3	4,4	1,9	73,3	87,2	32,1	19,6	4,9	0,1	0,8	0,3	5,5	0,7	0,1	-	22,9	25,2	0,6	8,3	1,0	0,7	4,8			
41,5	32,4	0,0	2,2	31,6	21,6	9,3	8,1	2,9	2,9	1,8	2,1	0,3	0,4	5,8	-	0,4	3,2	1,0	2,6	1,8	1,1	6,7			
52,0	35,5	49,1	13,8	42,0	74,3	22,1	29,7	2,6	5,1	0,1	0,7	9,8	5,9	-	**	3,3	17,8	-	4,8	0,2	0,6	3,7			
12,2	10,3	0,6	0,6	75,3	87,2	30,3	29,4	1,0	1,9	1,4	0,4	23,4	19,2	0,1	0	9,4	12,6	1,4	10,2	0,7	2,1	3,8			
11,6	14,3	34,8	8,2	14,7	62,2	8,5	4,6	3,0	*	-	*	0,2	1,8	-	-	0,1	0,5	-	3,6	-	36,2	1,6			

Складено за даними Бюлетеня Держкомстату України «Капітальні інвестиції в Україні за відповідні роки. комерційну тасмницю.

Динаміка розподілу інвестицій в основний капітал за рахунок державного бюджету свідчить, що у 2003-2008 рр. питома вага цього джерела у промисловості скоротилася з 8,5 до 5,0 %. Найбільшою, але з тенденцією до скорочення, залишалася участь держави в капіталовкладеннях у ресурсні галузі з низьким ступенем валової доданої вартості: добувну (впала з 23,4 до 10,9 %); виробництво та розподілення електроенергії, газу і води (14,5-7,8 %), оскільки держава є власником значних активів у цих галузях, і незначною була питома вага цього джерела у переробній промисловості (0,8-0,3 %). Такий стан, на жаль, не стимулює швидко модернізацію галузей глибокої переробки сировини (табл. 3.8).

Інноваційно-інвестиційна діяльність є важливою складовою інвестиційної процесу, оскільки спрямована на збільшення конкурентоспроможності виробництва і продукції. Це, у свою чергу, забезпечує відтворюваність виробничого процесу на більш високому технологічному рівні.

Інвестиції в розвиток і модернізацію промислового комплексу в 2002-2008 рр. зросли з 17,4 до 92,0 млрд грн у фактичних цінах. Їх складовими є інвестиції: в основний капітал (збільшилися з 15,1 до 76,6 млрд грн, їх частка – з 86,7 до 91,6 %, у 2008 р. вона знову впала до 83,8 %, у їх складі інноваційна складова зросла з 9,2 до 15,7 %); в інноваційну діяльність (збільшилися з 3,0 до 12,0 млрд грн, їх частка скоротилася з 17,3 до 12,9 % у 2006 р., до 15,4 % – у 2007 р., та до 13,0 % – у 2008 р.; у наукові, науково-технічні роботи (зросли з 1,1 до 3,4 млрд грн, їх частка скоротилася з 6,7 до 0,5 % у 2006 р., у 2008 р. збільшилася до 3,7 %). Така структура інвестицій значною мірою свідчить про шлях розвитку промисловості, який не приводить до масштабних технологічних трансформацій, а консервує застарілий технологічний уклад.

Таблиця 3.8

Частка інвестицій в основний капітал промисловості за рахунок коштів державного бюджету, %*

Вид діяльності	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Промисловість, усього	8,5	8,8	5,5	5,6	4,4	5,0
У т. ч.:						
добувна	23,4	21,1	15,5	16,7	15,3	10,9
переробна	0,8	0,7	0,5	0,4	0,6	0,3
з неї:						
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	0,0	0,1	0,2	0,2	0,5	0,1
легка промисловість	6,0	1,1	0,2	0,7	1,4	2,2
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	0,5
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	0,0	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	4,8	–	2,5	1,4	–	2,2
Хімічна та нафтохімічна промисловість	0,1	0,8	0,4	0,2	0,3	0,2
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	0,3	0,6	0,2	0,0	0,0	0,0
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	0,2	0,6	–	0,2	0,1	0,2
машинобудування	1,1	0,8	1,2	1,3	2,4	1,0
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	14,5	19,7	12,7	15,2	9,0	7,8

*Джерело: Статистичний збірник Держкомстату України «Капітальні інвестиції в Україні» за відповідні роки.

Позитивний вплив на технологічну модернізацію промисловості здійснює висока питома вага у складі валових ІвОК тієї частини, яка спрямована на придбання машин,

обладнання, устаткування інноваційного спрямування у базових галузях – хімічній і нафтохімічній промисловості (33,3-28,5 %), машинобудуванні (22,0-48,5 %), металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів (17,3-31,3 %), виробництві коксу, продуктів нафтоперероблення (7,9-35,8 %) (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Інноваційна складова інвестування в основний капітал, %*

Вид діяльності	Питома вага вартості придбання машин, обладнання, установок, ін. основних засобів у витратах на інноваційну діяльність						Питома вага придбання машин, обладнання, установок, ін. основних засобів у рамках інноваційної діяльності у структурі інвестицій в основний капітал					
	2001	2004	2005	2006	2007**	2008**	2001	2004	2005	2006	2007**	2008**
Промисловість, усього,	63,1	59,9	54,8	56,6	68,8	63,9	9,2	9,6	9,0	7,8	11,5	15,7
У т. ч.:												
добувна	88,7	82,6	71,5	37,8	71,3	65,8	3,3	1,9	1,2	0,4	1,2	1,6
переробна	60,5	57,1	54,2	56,9	68,7	63,5	15,3	14,3	13,4	11,4	16,1	23,7
з неї:												
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	51,2	56,3	57,5	59,9	87,0	89,6	11,5	7,8	9,2	5,9	12,7	10,5
легка промисловість	85,1	73,0	64,6	64,2	79,9	90,7	14,8	6,2	4,7	4,5	12,4	13,4
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	95,5	93,0	84,8	84,2	99,3	97,1	2,5	6,4	2,7	2,3	18,8	14,6
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	94,3	93,8	89,4	92,2	92,3	97,9	10,3	31,1	4,3	3,3	14,9	28,5
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	45,6	86,8	79,4	57,9	84,6	53,5	7,9	14,5	9,9	6,0	30,1	35,8
хімічна та нафтохімічна промисловість	80,3	51,4	45,0	53,0	52,2	72,3	33,3	22,8	17,3	25,2	22,7	28,5
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	55,8	82,9	72,5	88,9	61,0	47,6	4,0	3,0	2,6	6,0	4,2	10,8
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	88,0	94,0	79,2	90,8	90,5	64,5	17,3	21,3	22,4	16,4	22,3	31,3
машинобудування	42,3	26,7	26,6	32,5	34,5	42,1	22,2	16,2	19,1	19,0	16,6	48,5
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	82,6	96,7	71,6	61,9	72,6	91,5	1,2	4,3	1,1	0,4	1,2	1,3

* Джерело: Розраховано за даними посібника «Наукова та інноваційна діяльність в Україні»; «Капітальні інвестиції в Україні» Державного комітету статистики України за відповідні роки; Статистичного щорічника України за 2008 рік. – С. 211.

** У 2007-2008 рр. до складу показника включено вартість програмного забезпечення.

У структурі інноваційних витрат також значною є частка витрат на виробниче проектування та інші види підготовки виробництва для випуску нових видів продуктів і впровадження нових методів їх виробництва (близько ¼ і більше) та власних досліджень і розробок: у машинобудуванні у 2001-2007 рр. – 22,4-36,1 %, у 2008 р. показник зменшився до 13,6 %, у хімічній та нафтохімічній промисловості – до 7,0-16,8 %.

У ринкових умовах перспективи розвитку підприємств та їх інвестиційну привабливість, крім інвестицій у технологічні інновації (процесові та продуктові), суттєво покращують інвестиції в організаційні та маркетингові інновації. У 2008 р.⁹ із 1 397 промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, нові методи продажу (значні зміни в дизайні або упакуванні продукту, його складуванні, просуванні на ринок) упроваджували 269 підприємств (19,0 % від загалу), нові організаційні методи у своїй діяльності (організацію робочих місць або зовнішніх зв'язків) – 257 підприємств (18,4 %), 114 підприємств (8,2 %) упроваджували нові або вдосконалені методи логістики, доставки та розповсюдження продукції, 151 підприємство (10,8 %) – нову або вдосконалену діяльність з підтримки процесів (системи матеріального обслуговування або операції щодо закупівель та обліку) [63, с. 203].

В умовах глобалізованого руху товарів, капіталу, технологій особливої ваги набувають іноземні інвестиції, їх роль в інвестиційному процесі національної економіки та її галузей, те, якою мірою вони перетворюються у заміщувальні, а особливо чисті (приросткові) інвестиції, а якою створюють інституційні та організаційні передумови підвищення ефективності виробництва. Однак іноземний підприємницький капітал може виконувати у процесі розвитку як позитивну, так і негативну функцію. До того ж слід зважати на закономірність, згідно з якою іноземні інвестиції не можуть стати визначальними у структурі кумулятивного інвестування. У ринкових умовах капітал мобільний, вільно переміщується між країнами й обирає сфери інвестування. Тому розраховувати на широкомасштабні інвестиції (особливо в основний капітал) можна лише за умов високої інвестиційної активності національного капіталу, дієвості інститутів ринку і достатнього рівня розвитку ринкової інфраструктури. Тобто іноземні інвестори можуть набути прав власності на найбільш привабливі об'єкти, але про системну їх участь в інвестиційному процесі йтиметься, якщо буде досягнутий критичний поріг внутрішніх капіталовкладень.

Прямими іноземними інвестиціями (ПІІ) за статистичною методологією вважаються внески нерезидентів до статутного фонду підприємства-резидента, що забезпечують їх права власності на придбані майно, майнові комплекси або на акції, облігації та інші цінні папери, і становлять не менше 10 % його вартості, а також інвестиції, отримані в результаті укладання концесійних договорів й договорів про спільну інвестиційну діяльність. До категорії ПІІ також належать кредити та позики від прямих інвесторів. ПІІ передбачають довгострокові економічні взаємовідносини, які відображають зацікавленість іноземного інвестора в суттєвому впливі на управління підприємством-резидентом з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

Аналіз тенденцій ПІІ в Україну дає підстави констатувати суттєве зростання ролі внутрішніх інвестицій у забезпеченні економічного розвитку порівняно із зовнішніми. Так, якщо співвідношення обсягів ІвОК промисловості та ПІІ у 2001 р. становило 10 : 8, то у 2006 р. – 10 : 6, у 2007 р. – уже 10 : 4. Водночас роль цієї галузі в ПІІ скоротилася: якщо ПІІ в економіку загалом у 2001-2007 рр. зросли у 5,5 рази, то у промисловість – лише у 2,9 рази. На початок 2001 р. із обсягу ПІІ, вкладених в Україну, у промисловість було спрямовано 53,2 % (2,0 млрд із 3,9 млрд дол США), а на початок 2008 р. – лише 27,6 % (8,1 млрд з 29,5 млрд дол США) (табл. 3.10).

Найбільшими зарубіжними інвесторами промисловості України у 2007-2008 рр. були Кіпр (12,1-21,7 %), Німеччина (19,5-17,4 %), Нідерланди (9,9-12,8 %), Великобританія (8,7-8,0 %), США (8,3-6,6 %); із Російської Федерації у цей період надійшло 3,2-2,8 % усіх ПІІ у промисловість, і приблизно стільки ж – із Британських Віргінських островів, що, як і Кіпр, мають статус офшорних зон. До позитивних

⁹ Спостереження за цим показником здійснюються Держкомстатом з 2008 р.

Прямі іноземні інвестиції в економіку України у 2001-2008 рр.*

Діяльність	Обсяги інвестицій на початок року, млн дол США									Частка від загального обсягу, %						
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Динаміка за період, рази	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
	3 875,0	4 555,3	5 471,8	6 794,4	9 047,0	16 890,0	21 186,0	29 489,4	7,6	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	2 063,2	2 443,6	2 821,5	3 394,1	3 867,1	5 169,2	6 196,1	8 138,0	3,9	53,2	53,6	51,6	50,0	42,7	30,6	29,2
										100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	121,2	154,1	191,0	184,7	172,8	330,3	431,6	1 059,5	8,7	5,9	6,3	6,8	5,4	4,5	6,4	6,7
	1 919,9	2 206,9	2 545,9	3 159,7	3 651,9	4 769,6	5 547,5	6 941,0	3,6	93,1	90,3	90,2	93,1	94,5	92,3	91,3
Харчових продуктів, нових виробів	795,7	808,0	862,0	1 006,4	1 127,6	1 171,6	1 272,0	1 564,0	2,0	38,6	33,1	30,6	29,7	29,2	22,7	20,3
Лесівництво	47,6	55,1	78,6	98,5	118,3	104,3	126,2	144,4	3,0	2,3	2,3	2,8	2,9	3,1	2,0	2,0
Лесівництво та виробництво з деревини, крім																
Лесівництво	41,9	56,4	73,0	99,8	131,0	158,6	197,4	226,1	5,4	2,0	2,3	2,6	2,9	3,4	3,1	3,2
Лесівництво	44,4	53,4	94,7	135,9	162,0	137,6	160,8	189,9	4,3	2,2	2,2	3,4	4,0	4,2	2,7	2,6
Лесівництво та продуктів харчування	151,1	180,3	194,0	183,5	203,9	207,7	200,2	316,9	2,1	7,3	7,4	6,9	5,4	5,3	4,0	3,2
Лесівництво	206,0	197,2	262,0	318,1	466,8	596,7	656,9	838,8	4,1	10,0	8,1	9,3	9,4	12,1	11,5	10,0
Лесівництво неметалевої продукції	63,8	90,0	116,6	146,8	198,7	228,6	351,3	721,9	11,3	3,1	3,7	4,1	4,3	5,1	4,4	5,7
Лесівництво, виробництво металевих виробів	166,9	237,6	293,3	452,9	470,1	1 246,4	1 440,5	1 685,6	10,1	8,1	9,7	10,4	13,3	12,2	24,1	23,3
Лесівництво	302,6	423,9	473,2	603,4	657,1	759,3	959,9	1 049,6	3,5	14,7	17,3	16,8	17,8	17,0	14,7	15,3
Лесівництво, не віднесене до інших	99,9	105,0	98,5	114,4	116,4	158,8	176,2	203,8	2,0	4,8	4,3	3,5	3,4	3,0	3,1	2,8
Лесівництво розподілення	22,1	82,6	84,6	49,7	42,4	69,3	132,0	137,4	6,2	1,1	3,4	3,0	1,5	0,9	1,3	2,2

* Статистичний збірник Держкомстату «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 2007 р.».

наслідків такої масштабної участі офшорних країн у прямому іноземному інвестуванні промисловості України можна віднести надходження капіталу для організації виробництва, його відтворення і модернізації, наслідком чого є збільшення зайнятості у промисловості, зростання доходів робітників підприємств і надходжень до державних позабюджетних фондів, місцевого бюджету. Негативним є те, що такі компанії не сплачують у приймаючій країні податків до державного бюджету (на прибуток підприємств). Із великою ймовірністю тут можна говорити про експортовані (часто тіншовими способами), а потім репатрійовані українські і російські капітали.

У галузевій структурі ПІІ у промисловість України перші позиції 2001-2008 рр. займала підгалузь зі швидким обігом капіталу – виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, хоча їх частка в ПІІ промисловості суттєво зменшилася – з 38,6 до 19,2 %, а в абсолютному вимірі їх обсяг зріс лише удвічі. Найбільші обсяги ПІІ в галузь надійшли з Нідерландів (34,2-28,3 %), США, Кіпру, Великобританії, Швеції (по 10 %) [64, с. 43-44, 49-69; 65; 66]. Значний інтерес в іноземних інвесторів викликали також експортоорієнтовані галузі промисловості. Лідуючі позиції за зростанням масштабу та обсягу ПІІ займало високорентабельне металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів, де стабільно утворювалася найбільша частка позитивного фінансового результату промисловості за період, що аналізується (2001, 2005-2007 рр. – 35,8-36,3 %, 2002-2004 рр. – 77,8-51,8 %). Обсяг ПІІ у цю галузь збільшився у 10,1 рази, його частка в ПІІ у промисловість – з 8,1 до 20,7 %. Серед країн-донорів ПІІ у 2006-2008 рр. домінувала Німеччина (57,2-43,2 %). Також суттєві внески надійшли з офшорів: 2001-2003 рр. – із Британських Віргінських островів (62,6-42,5 %) та у 2006-2008 рр. – з Кіпру (10,1-27,1 %).

Третю позицію у структурі ПІІ в промисловість займає експортоорієнтоване машинобудування (14,7-12,9 % промислових ПІІ), де обсяг ПІІ зріс у 3,5 рази. Найбільші обсяги інвестиції у 2001-2008 рр. надійшли з Великобританії (11,1-18,7 %), Німеччини (4,5-8,5 %), США (3,7-7,5 %), у 2001-2006 рр. – Республіки Корея, проте їх внесок у підгалузь за цей період впав з 51,2 до 16,6 %.

На четвертій позиції в галузевій структурі ПІІ у промисловість займає сировинна експортоорієнтована хімічна та нафтохімічна промисловість (10,0-10,3 % загального обсягу ПІІ), інвестиції в яку зросли в 4,1 рази. В основному вони надійшли з Німеччини (6,8-19,6 %), США (12,6-18,1 %), Нідерландів (10,7-17,0 %), Великобританії (8,7-7,2 %).

Крім зазначених галузей, за період, що аналізується, найбільше збільшився обсяг ПІІ у виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції – у 11,3 рази, внаслідок зростання будівництва і відповідної високої привабливості галузі для інвесторів. Його частка у структурі ПІІ промисловості зросла з 3,1 до 8,9 %. Найбільші обсяги коштів надійшли з ФРН (23,0-38,6 %), а у 2001-2006 рр. – із Великобританії (27,1-16,8 %), хоча у 2007 р. їх частка впала до 6,2 %. Протягом 2005-2007 рр. в іноземному інвестуванні в галузь зросла питома вага з Австрії (з 11,0 до 12,3 %) та 2008 р. – з Кіпру (23,0 %).

Зафіксовано значне зростання ПІІ у високорентабельну (2001-2007 рр. у галузі утворювалося 47,9-18,8 % позитивного фінансового результату промисловості) добувну промисловість (у 8,7 рази), а їх частка в загальному обсязі ПІІ підвищилася з 5,9 до 13,0 %. Найбільшими за обсягами були ПІІ з Кіпру (13,1-60,0 %), 2001-2006 рр. суттєва частина інвестицій надійшла з Великобританії (12,9-28,6 %), США (22,3-11,4 %). Обсяг ПІІ у виробництво та розподілення електроенергії, газу, води зріс у 6,2 рази, а найбільше інвестицій надійшло з Кіпру (9,3-34,9 %) та Нідерландів (3,4-22,1 %).

Обсяг ПІІ в оброблення деревини, виробництва виробів з деревини, крім меблів, зріс у 5,4 рази, целюлозно-паперове виробництво, видавничу діяльність – у 4,3 рази. Серед переробних галузей промисловості найменше збільшилися обсяги ПІІ у виробництво

коксу, продуктів нафтоперероблення – у 2,1 рази, частка галузі взагалі впала з 7,3 до 3,9 %, що значною мірою пояснюється повним домінуванням у цьому виробництві вітчизняних фінансово-промислових груп. Серед країн-донорів суттєво знизилася частка Російської Федерації – з 81,8 до 32,7 %, а зросла – Нідерландів – з 1,3 % (2001 р.) до 41,0-39,0 % – (2007-2008 рр.)

У регіональному розрізі обсяг ПІІ у промисловість у 2002-2008 рр. найбільше підвищився у м. Севастополі (19,1 рази) та Дніпропетровській області (13,3 рази), ще у семи регіонах зростання становило більше ніж у 5 разів. На ПІІ у промисловість припадала переважна частка: у десяти регіонах вони становили понад 70-80 % і лише у шести – менше 50 %. Однак динаміка цих показників свідчить про зменшення питомої ваги промислових ПІІ, у т. ч. найбільше в Кіровоградській (на 1/2), Київській, Вінницькій та Тернопільській (на 1/3), Донецькій, Львівській, Чернігівській (на 1/5) областях. Зростання частки ПІІ зафіксовано лише в Дніпропетровській (на 16,2 %), Закарпатській (на 10,7 %), Чернівецькій (на 5,0 %) областях та м. Севастополі (на 8,6 %).

В абсолютному вимірі ПІІ в добувну промисловість у регіональному розрізі найбільше зросли в Харківській у (16,0 разів), Рівненській (у 14,8 рази), Дніпропетровській (у 13,9 рази), Полтавській (у 11,9 рази) та Донецькій (у 9,4 рази) областях. При цьому частка цих інвестицій у складі регіональних ПІІ найбільш суттєво збільшилася в Полтавській (з 7,7 до 42,4 %) та Вінницькій (з 0,2 до 20,3 %) областях і залишалася стабільно високою у Кіровоградській (55,3-40,4 %) та Дніпропетровській (35,9-37,6 %) областях.

Найбільш вагомими ПІІ у виробництво та розподілення електроенергії, газу і води були у м. Севастополі, Київській, Херсонській та Житомирській областях.

У 2001-2007 рр. та І-ІІІ кварталах 2008 р. українські промислові підприємці активно здійснювали зовнішньоекономічну діяльність інвестиційного спрямування, освоювали нові ринки збуту продукції. Цьому суттєво сприяло розміщення нових і придбання вже діючих підприємств, яке здійснювалося лише великими фінансово-промисловими групами (ФПГ). Таким прикладом є діяльність ФПГ «Промінвест», якій належить Липецька кондитерська фабрика в Російській Федерації та яка здійснює будівництво заводу з виробництва автобусів «Богдан» (поряд з м. Нижній Новгород); ФПГ «УкрАВТО» (придбання автомобільного заводу «Fabrika Samohodov» у Польщі). ФПГ «Індустріальний союз Донбасу» (ІСД), яка вже володіє металургійним комбінатом ISD-Huta Czenstochowa, 2007 р. отримала ексклюзивні права на докапіталізацію та викуп державної частки польської суднобудівної верфі Stocznia Gdansk (усього – 80 % статутного фонду).

Із загального обсягу ПІІ з України у промисловість інших країн спрямовувалася все менша частка – від 11,5 до 8,7 % [64, с. 58-62]. Обсяг цих ПІІ зменшувався у 2001-2004 рр. з 19,7 до 14,7 млн дол США, а у 2005-2008 рр. майже відновився до рівня 2001 року. З цих інвестицій близько 50 % спрямовувалося в машинобудування, від 1/5 до 1/3 – у хімічну та нафтохімічну промисловість, 13,3-14,6 % – у металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів.

На основі проведеного аналізу можна зробити наступні висновки. У 2001-2008 рр. ринкова трансформація підприємств промисловості України значною мірою змінила структуру, динаміку, напрями, систему ресурсного забезпечення інвестиційного процесу в цілому та його інноваційної складової. Інвестування розвитку більшою мірою почало орієнтуватися на ринкові джерела в країні і за кордоном – продаж цінних паперів, прибуток, кредити. Це забезпечило достатньо високі темпи інвестиційного забезпечення розвитку виробництва. Позитивній динаміці інвестиційного процесу у промисловості також сприяв стабільний підйом національної і світової економіки протягом 2001-2007 рр. З іншого боку, це стало можливим лише на підставі суттєвого поліпшення

фінансового стану підприємств, збільшення ефективності їх функціонування за рахунок оптимізації виробничих ресурсів, зростання їх продуктивності, зміни підходів до організації виробництва і збуту. У свою чергу, зазначене є наслідком інституційних перетворень – реформування відносин власності, знаходження консенсусу щодо цілей розвитку між учасниками інвестиційного процесу.

Однак лише цих ресурсів недостатньо для суттєвої активізації інвестиційного процесу та спрямування його на підвищення технологічного рівня національної економіки. Адже структура промислового експорту і виробництва в галузевому і регіональному розрізі у 2001-2008 рр. свідчить про переважний розвиток галузей із незначним ступенем переробки сировини, що в нескладних технологічних ланцюгах задовольняють споживчі потреби населення: виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів; оброблення деревини, виробництво виробів з деревини, целюлозно-паперова промисловість і видавнича діяльність, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції, коксу і продуктів нафтоперероблення, металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів.

Для підвищення технологічного укладу промисловості позитивними чинниками є більш висока інноваційна активність в експортоорієнтованих галузях – лідерах НТП, однак здебільшого для її фінансування підприємства використовували власні кошти, що свідчить про недостатню ефективність системи підтримки інноваційної діяльності державою. Не повністю задіяним залишається інвестиційний потенціал розвитку малого і середнього промислового підприємництва, особливо інноваційного.

Аналіз свідчить, що недостатньо дієвими є заходи держави щодо активізації інвестиційного процесу, які мали б у період економічного підйому забезпечити реальні зміни в напрямі збільшення ваги у структурі виробництва й експорту промислової продукції середньо- та високотехнологічних виробництв.

Промислову, фінансово-бюджету, кредитну, інвестиційну, технологічну, зовнішньо-економічну політики держави можна назвати невинувато пасивними, хоча для збереження конкурентоспроможності вітчизняної промисловості слід стимулювати принципове підвищення технологічного рівня суспільного виробництва. Відсутні преференції для стимулювання інвестицій у середньо- і високотехнологічні галузі промисловості з великим ступенем доданої вартості, не здійснюється заохочення реінвестування прибутку (він оподатковується так само, як спожитий на інші цілі), інвестиції в основний капітал за рахунок державного бюджету незначні, на заохочення інноваційної діяльності виділяється замало коштів, і вони «розпоршуються», в результаті чого неможливо забезпечити технологічний розвиток відповідно до встановлених пріоритетів.

При зміні світової кон'юнктури та за відсутності цілеспрямованої державної політики щодо системного стимулювання інвестиційної й інноваційної діяльності, а також наявності в умовах глобалізації більш мобільних і менш технологічних факторів виробництва (дешева робоча сила, попит на продукцію нескладних технологічних (складальних) ланцюгів тощо) підприємці з великою ймовірністю будуть застосовувати для розвитку саме їх, а не вартісні вкладання в капітал і ризиковані інновації, що в подальшому сприятиме формуванню в Україні низькотехнологічного, сировинно орієнтованого промислового комплексу.